

ATELIER DE FALSURI MONETARE ÎN CETATEA LITA*

Cetatea Lita, aflată la cca 35 km sud-vest de municipiul Cluj-Napoca, constituie de mai mulți ani obiectivul unor săpături arheologice sistematice, desfășurate sub conducerea Muzeului de istorie al Transilvaniei. Până acum au fost comunicate, an de an, rezultatele săpăturilor, prezentate fiind diverse categorii de materiale arheologice scoase la suprafață succesiv, în campaniile anuale de săpături. Publicăm în cele ce urmează piese cu caracter numismatic descoperite în campaniile anilor 1980, 1981 și 1982.

Iată lista pieselor:

1. Obol ungar, Sigismund I de Luxemburg, C 125 A sau C¹.
2. Fragment de obol, probabil același emitent.
- 3—4. Pastile de oboli, din argint.
- 5—41. Pastile de oboli și denari, din cupru.
42. Denar, Matia I, sigla K—P, C 232.
43. Denar, Vladislav II, sigla n—G, C 272 B.
44. Idem, 1507, sigla K—H, C 278 A.
45. Fragment de denar, Vladislav II (lipsă partea cuprinzând și data emiterii), C 277.
46. Denar, Ludovic II, 1517, sigla K—G, C 306 A.
47. Idem, 1520, sigla K—A, C 306 A.
48. Idem, 1525, sigla K—P, C 306 A.
49. Idem, 1526, sigla A—V, C 306 A.
50. Idem, A—V, dar alt tip, C 307.
51. Idem, cupru, 1526 (?), sigla [K]—A, C 306 A.
- 52—53. Denari, Ioan I, 1538, sigla C—G, C 335.
54. Fragment de denar, Ferdinand I, an incert, sigla [K]—B, U, I, 55.
55. Denar, Ferdinand I, 1528, C — crin, U, I, 48.
56. Idem, 1529, K — B, U, I, 55.
57. Idem, 1531, C — crin, U, I, 48.
58. Idem, 1534, K—B, U, I, 55.
59. Idem, 1535, K—B, U, I, 55.
60. Idem, 1536, K—B, U, I, 55.
61. Idem, cupru, 1552—55 (?), K—B, U, I, 55.

---

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică „Continuitate multimilenară” organizată de Muzeul de istorie al Transilvaniei în 27—29 mai 1983.

¹ În rapoartele preliminare pe anii 1981 și 1982, pe baza unei prime conservări, îl atribuiau — deși cu semnul întrebării — lui Coloman I. Lipsa de verosimilitate, însă, a prezenței unei monede a lui Coloman într-o asemenea cetate ne-a impus o nouă curățire însoțită de procedee tehnice de investigare, precum și consultarea reputatului specialist al problematicii, prof. dr. Huszár Lajos. În acest fel, am putut determina exact piesa. Exprimăm încă odată mulțumirile noastre prof. Huszár Lajos pentru lămuririle date cu amabilitate.

Piesele nr. 1—4 au fost descoperite în turnul pătrat, presupusul donjon, din apropierea construcției rectangulare de mari dimensiuni denumite de noi *Palat*. Denarii lui Matia I, Vladislav II, Ludovic II, Ioan I și Ferdinand I (20 piese) au fost descoperiți, cu excepția a două monede, în incinta inferioară, în apropierea porții de jos, nu prea dispersați, deci, după aparențe, constituind un mic ansamblu unitar. Pastilele ștanțate și tăiate, ca și resturile de materiale și ustensile ale atelierului, au fost găsite dispersate atît în partea de jos a cetății, denumită de descoperitori *Ateliere*, cit și în cetatea de sus, în *Palat*.

La o fugară examinare a listei pieselor remarcăm deja discontinuitatea perioadelor de emisie: între piesele nr. 1—2 ale lui Sigismund de Luxemburg (1387—1437) și acelea nr. 42—61 există un hiata de cîteva decenii.

Piesa nr. 1, obolul lui Sigismund, nu a putut fi determinată cu exactitate (tipul C 125 A sau varianta C 125 C) din cauza proastei stări de conservare a aversului. Tipul C 125 A a fost bătut începînd din primii ani de domnie a regelui și pînă în 1427, fiind cea mai uzuală monedă măruntă. Diametrul piesei noastre, de cca 10 mm, indică prezența procedurii frecvent uzitat de falsificare, se pare, oficială, practică chiar în officinele regale, constînd în micșorarea circulară a monedei, diametrul ei inițial fiind de 12—13 mm². Dacă — așa cum o deducem din mărimea, materialul piesei nr. 2, precum și din foarte slabele contururi de pe avers, putînd fi ale unei acvile — fragmentul în cauză este de asemenea un obol emis de Sigismund I, același diametru de cca 10 mm constituie încă un argument pentru aplicarea amintitului procedeu de falsificare.

Falsificarea de monede se constată, pe teritoriul de dinaintea bălții de la Mohács al Ungariei, încă din vremea dinastiei arpadiene. Este un fenomen care însoțește întreaga istorie monetară a Ungariei medievale, accentuîndu-se în perioade de instabilitate politică și economică, favorizat fiind de frecvențele stabilizări monetare efectuate de toți regii. Operațiuni de falsificare se executau chiar în monetării oficiale, dar și pe domenii ale unor nobili prepotenți, care băteau monedă falsă mai ales spre a o lansa în arii mai restrînse de circulație, pe posesiunile lor sau în apropiere de ele³. Chiar în cuprinsul unor tezaure monetare cu emisiuni ale lui Sigismund, se găsesc numeroși oboli falsificați prin amintita mutilare, micșorare a diametrului⁴, în ciuda a repetate interdicții decretate de rege⁵.

Circulația de monede false sau, eventual, existența chiar a unui atelier de falsificare la Lita nu rămîne, se pare, în limitele domniei lui Sigismund. Dacă pastilele din argint (nr. 3—4) au diametrul de cca 10 mm, în schimb cele din cupru (5—41) au diametrul de cca 15 mm, identic cu cel al pieselor nr. 42—61. Împreună cu reziduurile de ștanțare găsite, piesele nr. 3—41 indică continuarea falsificării și în sec.

² Vezi Pohl Artúr, *Zsigmond király pénzverése (1387—1437)*, în *NumK*, 66—67 (1967—1968), p. 47.

³ Mai în detaliu în Bohdaneczky Imre, *A pénzhamisítás Magyarországon a középkorban*, în *NumK*, 34—35 (1935—1936), p. 48—57.

⁴ De exemplu, în ampla descoperire de la Szabadszállás; vezi Király Ferenc, *A szabadszállási Zsigmond korabeli éremlelet*, în *NumK*, 50—51 (1951—1952), p. 36.

⁵ În 1424, 1427; vezi Pohl, *op. cit.*, p. 47.

XVI. Cît privește piesele emise de regii Ungariei în sec. XV—XVI, dacă monedele nr. 42 a lui Matia I, nr. 45—48, 50, 52 ale regilor Vladislav II, Ludovic II și Ioan I pot fi considerate autentice, în schimb autenticitatea altor piese poate fi pusă la îndoială sau se infirmă chiar categoric. Vădit false sînt monedele: nr. 60 a lui Ferdinand I (de cupru, legenda confuz bătută, cifrele anului suprapuse încît nu se deslușește anul clar), nr. 55 (cu litera N inversată în legenda Av.), nr. 53 a lui Ioan I (cu ștanța greșit aplicată), dar și ale lui Ludovic II nr. 51 (cupru, anul incert) și 49 (cu ștanța greșit lucrată, în legenda Rv. PAONTRONA în loc de PATRONA); problematică este piesa nr. 43 a lui Vladislav II, cu ștanța greșit aplicată. Autenticitatea altora din piese se explică fie printr-o circulație monetară normală, fie prin utilizarea ca prototipuri a respectivelor piese. Puținătatea monedelor găsite nu trebuie să ne surprindă: monetarul ilicit nu căuta să teaurizeze, ci mai degrabă să scape cît mai curînd de falsurile emise, iar valoarea nominală mică nici nu este cea care să fie anume teaurizată.

Cercetările mai recente s-au oprit asupra activității unor ateliere monetare aflate în mîna unor monetari „specialiști în meserie“, sau sub jurisdicția unor nobili care căutau să exploateze în folosul lor propriu necesitățile financiare stringente mai ales în zone geografice apropiate de centrul în care funcționa oficina ilicită⁶. Evoluția situației politice în deceniile 2—5 ale secolului al XVI-lea duce, odată cu întărirea luptei pentru putere, la o deteriorare a situației economice care va alimenta apariția (sau, poate, accentuarea activității) unor monetării neautorizate de puterea centrală.

Amenințarea otomană și veleitățile crescînde ale imperiului romano-german de a se înstăpîni pe aceste meleaguri, după bătălia de la Mohács (1526), au dus la nașterea și evoluția competiției pentru putere între reprezentanții tendinței de neatîrnare față de ambele mari puteri, nobili autohtoni care-și aleseră ca purtător de drapel pe fostul voievod al Transilvaniei Ioan Zápolya, și reprezentanții orientării probabsburgice, atașați de persoana arhiducelui Ferdinand, fratele mai mic al împăratului Carol al V-lea. După mai bine de un deceniu de lupte cu rezultat variabil, prin pacea de la Oradea (24 februarie 1538) se ajunge la o împărțire teritorială între Ioan și Ferdinand, lui Ioan I Zápolya revenindu-i conducerea efectivă a Transilvaniei, iar Ferdinand rămînînd stăpîn peste partea de nord și nord-vest a fostei Ungarii.

Mare parte dintre susținătorii celor doi rivali s-au orientat, în întreg acest răstimp, după fluctuațiile de moment ale raportului de forțe; nobili nădăjduind demnități și pămînturi treceau cînd de partea lui Ioan, cînd de a lui Ferdinand. Situația se complica prin împrejurări economice dezastruoase, între care și o depreciere vertiginosă a monedei autoltone. Această depreciere viza mai cu seamă teritoriile stăpînite de Ioan I, lipsit de resurse financiare și slab spre a-și putea crea o stabilitate politico-economică. Se ajunge, printre altele, la o emisiune monetară oficială atît de depreciată, încît — după cum arată cronicarul brașovean Johann Fux — populația și-a pierdut orice încredere în moneda regelui Ioan. Exploatarea situației de către emitenții de monedă

⁶ Vezi Huszár Lajos, *Magyar varak mint pénzhamisító műhelyek a XVI században*, în *Műemlékvédelem*, XIII, 1969, nr. 2, p. 80—81.

falsă vine ca o consecință ineludabilă. Asemenea practici sînt pînă acum mai cunoscute în fosta Ungarie de nord (în prezent, Slovacia), unde descoperirile făcute au și dovedit activitatea monetară ilicită a unor Bebek, Perényi, Homonnay Drugeth — membri ai acestor familii de mari nobili fiind printre adepții vremelnici ai lui Ioan I⁷. Atelierele falsificatorilor erau instalate în puternicele cetăți ale amintitilor magnați. Personalul tehnic era format din meșteșugari excluși din activitatea breslășă normală, utilajul folosit fiind executat și batera falsurilor fiind efectuată de asemenea „cîrpaci”: orfevrari, lăcătuși, fierari, gravori. Documentele vremii au păstrat numele unor anume *Petrus doctor*, *Nicolae orfevrarul*, *Jano Chiorul* (devenit mai tirziu călău la Prešov, în Slovacia), *Toma Sturtzer*, *Andrei monetarul*, *Rézman orfevrarul*, *Mihail transilvăneanul*. Nu o dată, nobilii ajungeau să-și răpească reciproc acești „specialiști”, spre a-și asigura personalul din monetării. De tristă faimă era Nicolae orfevrarul, care a lucrat în mai multe ateliere existente în cetățile familiilor Bebek și Homonnay Drugeth. Prins de tricesimatorul Ioan din tirgul Homonna, el a fost executat în 1551, în urma unui proces de răsunet⁸. Cu această ocazie au ieșit la iveală cele mai multe detalii asupra locurilor, participanților și sprijinitorilor baterii de monedă falsă.

Pînă în prezent, în întreaga activitate a monetăriilor particulare false era cunoscut un singur caz transilvănean autentic, și anume acela al monetării particulare de pe moșia nobilului Petky Gábor în comuna Petecu din ținutul Harghita⁹. Szilágyi Sándor menționează că în aceste mașinării ilicite un rol va fi avut și prepozitul de Alba Iulia Bebek Imre, fără însă a preciza, dacă activitatea a avut loc numai în cetatea sa de la Csorbakő (fostul comitat Borsod). Săpăturile din această cetate au scos la iveală material arheologic aparținător indubitabil unei oficine monetare particulare, remarcîndu-se din inventar pastilele ștanțate, resturi de ștanțare, creuzete pentru topit metal, precum și unele ustensile. Era și singurul loc unde, în cadrul atelierului, au fost descoperite, in situ, și monede false bătute: denari ai lui Ludovic II din 1524, Ferdinand I din 1534—39, precum și valori nominale mici cu efigie boemă, austriacă și de Salzburg. Printre pastile, s-au găsit aici și unele mai mici (pentru jumătăți de denari și oboli), care, neajungînd a fi ștanțate, erau vădit pregătite pentru finisaj, nefiind bătute. Monedele găsite nu purtau nici un indiciu (siglă etc.) care să ajute la precizarea caracteristicilor monedei false¹⁰. Totuși, semnificative sînt relatările unor contemporani. Astfel, cronicarul Spervogel arată că falsurile bătute în numele lui Ioan I de familia Bebek la cetatea Krásnohorské-Podhradie — fosta Krasznahorka —, în locul fineții de 8 lotoni (corespunzînd fineții de 500 în nomenclatura actuală), finețe prevăzută legal, erau lucrate din metal cu finețea de numai 1 loton, care, în esență, nu se poate deosebi de caracteristicile monedelor din cupru¹¹.

Cît privește utilajul atelierului din cetatea Lita, se cunoaște că creuzetele cu ștampila T în scut și cu dublă cruce în scut, din care

⁷ *Idem*, p. 82—87.

⁸ *Idem*, p. 81—86.

⁹ *Idem*, p. 81.

¹⁰ *Idem*, p. 84.

¹¹ *Idem*, p. 83.

s-au găsit la Lita câteva piese, sînt databile numai între sfîrşitul sec. XIII — a doua parte a sec. XV. Deşi utilizate curent în oficine în această perioadă, aici, unde avem de-a face cu un atelier ilicit cu activitate continuă — sau, eventual, reluată —, este explicabilă prezenţa lor, căci nu putem pretinde ca un asemenea atelier să-şi reînnoiască periodic utilajul. Metalul preţios topit şi cementat în aceste creuzete va fi fost colectat în cetate din zona apropiată (valea Arieşului şi a afluenţilor săi), cunoscută ca bogată în zăcăminte de aur şi argint.

Considerentele de mai sus ridică problema persoanei — sau persoanelor — implicate în activitatea monetară ilicită din cetatea Lita.

Informaţia documentară concretă şi amănunţită referitoare la stăpînirea cetăţii a fost pînă în prezent doar sărăcăcios cercetată. Ceea ce presupunem, este că în timpul regatului arpadian cetatea Lita făcea parte din dota reginei, iar mai tirziu, după reforma monetară a lui Carol Robert, funcţiona ca cetate regală, aflată fiind în administrarea voievodului sau a vicevoievozilor Transilvaniei. Întrucît pentru perioada de maximă turbulenţă a competiţiei pentru putere între Ioan I şi Ferdinand I nu dispunem deocamdată de date documentare referitoare la istoricul cetăţii Lita, putem opera, în sensul amintit, doar cu supoziţii. Dintre ele, una relativ la îndemină ar fi următoarea: se menţionează în documentele vremii că regele Ioan I îi răsplătea cu dărnicie pe susţinători. Un asemenea partizan al său, om îmbogăţit de el, era Tornallyay Jakab, pe care l-a numit tezaurar. Se ştie că în una din cetăţile acestuia, Murány (Muraň), un apropiat al său, Basó Mátyás, în bună înţelegere cu familia Bebek, se ocupa de baterea de monedă falsă¹². Nu este exclus ca cetatea Lita, centru de colectare a metalului preţios — monopol al statului — să fi ajuns pe mina tezaurarului, care, prin omul său Basó Mátyás (ori prin vreo altă persoană) să-şi fi exercitat aici funcţiunea oficială, dar şi activitatea ilicită de falsificare monetară. Semnificativ este că numele de familie Basó (în prezent Bazsó), relativ rar în onomastica maghiară, a fost şi este foarte frecvent în unele sate aparţinătoare odinioară cetăţii Lita. Aceste supoziţii mai necesită însă susţinute investigaţii arhivale.

PAUL GYULAI — FRANCISC PAP — ATTILA PALKÓ

UN ATELIER DE FAUX-MONNAYAGE DANS LA FORTERESSE DE LITA

(Résumé)

Les fouilles de la forteresse de Lita (dép. Cluj) ont mis à jour un nombre de pièces monétaires datant de la 1e moitié du XVe siècle (*obulus* de Sigismond de Luxembourg, pastilles d'*obulus* et de deniers), aussi que de la 2e moitié du même siècle et de la 1e moitié du XVIe siècle (deniers de Mathias I, Vladislas II, Louis II et Ferdinand I, authentiques et faux). Ces pièces indiquent l'existence d'un atelier de faux-monnayage fonctionnant — continuellement ou bien dans deux reprises — dès le commencement du XVe siècle jusqu'au milieu du siècle suivant. On ajoute ainsi une nouvelle découverte au nombre très réduit connu de telles officines en Transylvanie (jusqu'ici, une seule officine) dans deux périodes de troubles politiques et de dévalorisation dans l'histoire monétaire de la Transylvanie.

¹² *Idem*, p. 84.